

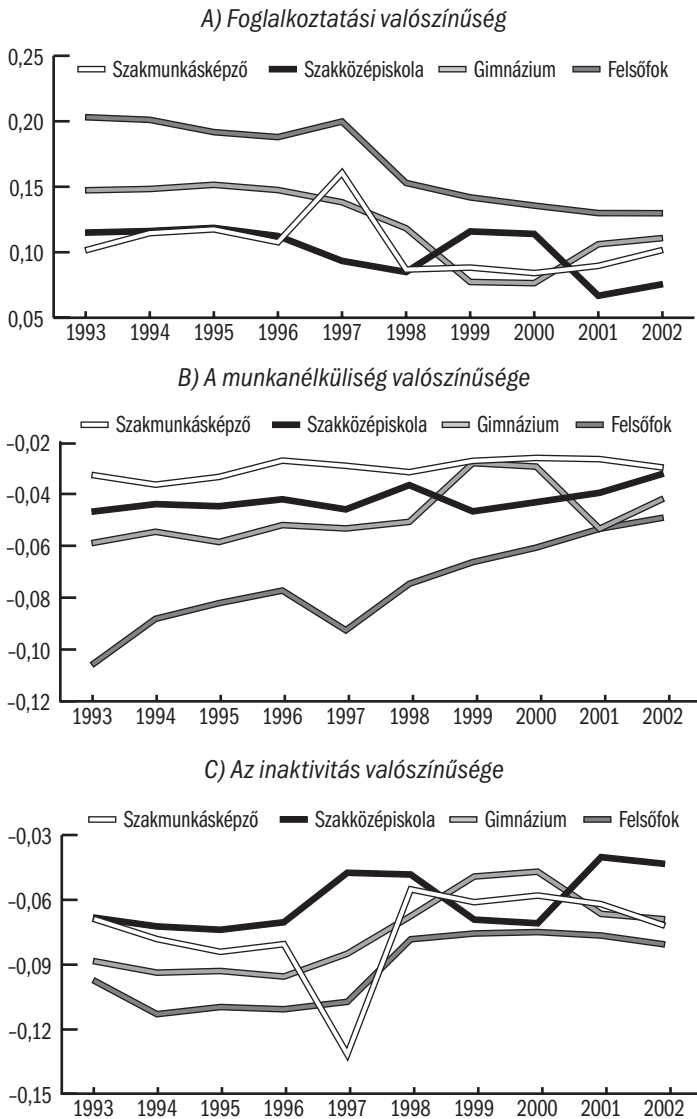
3. Munkaerő-piaci státus és iskolai végzettség (1994–2002)

Tárgyunk szempontjából kitüntetett jelentősége van a különféle iskolai végzettséggel rendelkező munkavállalók munkaerő-piaci helyzetének. Ezen belül külön is célszerű megvizsgálni a pályakezdők munkaerő-piaci helyzetének változását, mert az árupiacokon megjelenő dekonjunkturális jelenségek, valamint a magasabb iskolázottságúak kínálatnövekedéséből fakadó esetleges kedvezőtlen tendenciák (például a munkanélkülivé válás valószínűségének emelkedése) elsődlegesen az éppen piacra lépni kívánók helyzetének romlásában mutatkozhatnak meg akkor, ha a keresleti oldalon a kilencvenes évek elején megfigyelt kereslet vezérelte munkahely-szerkezeti átalakulás lelassul vagy megáll.

Három munkaerő-piaci státust vizsgálunk meg (foglalkoztatott, munkanélküli, egyéb inaktív) többváltozós (multinomiális logit) becslések segítségével. Az 1994 és 2002 közötti időszakban minden időpontra olyan becslést futtattunk le, amelynek függő változója a három munkaerő-piaci státusba kerülés valószínűsége, magyarázó változói pedig a nem, az iskolai végzettség, valamint a kor (ötéves korcsoportok). Az iskolai végzettség esetében referenciakategóriaként a nyolc általánost végzettestet, az életkornál pedig az 50 éves és idősebb korcsoportot szerepeltettük. Az elemzés során az iskolai végzettségek közül a szakmunkásképzőt, valamint a szakközépiskolai, a gimnáziumi és a felsőfokú végzettséget vizsgáljuk meg.

Az iskolai végzettség és a három munkaerő-piaci státus összefüggését az *1. ábrán* tanulmányozhatjuk. Mind a négy iskolai végzettséggel pozitív a foglalkoztatottak közé kerülés valószínűsége (a nyolc általánost végzettekhez képest), s látunk bizonyos jeleket, amelyek arra utalnak, hogy foglalkoztatási szempontból a magasabb iskolai végzettség előnyt jelent. Ezt leginkább az mutatja, hogy a felsőfokú végzettségűek foglalkoztatottá válási esélyei minden időpontban magasabbak, mint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezőké. A három felsőfokúnál alacsonyabb iskolai végzettség esetében ugyanakkor az időszakban ilyen tartós relatív előnyt vagy hátrányt jelentő minta nem figyelhető meg – ebben a tekintetben tehát a három középfokú iskolai végzettség nem különböztethető meg egymástól. Másodszer, az időszakban tapasztalható ingadozások ellenére a felsőfokú végzettségűek és a háromféle középfokú iskolai végzettség valamelyikével rendelkezők foglalkoztatási esélyei az időben csökkennek, mégpedig elsődlegesen a felsőfokú végzettségűek relatív előnyének csökkenése révén. 1997-től kezdve a felsőfokú végzettségűek relatív előnye előbb gyorsabban, azután lassabban, egészen az időszak végéig mérséklődik, miközben mindhárom középfokú végzettség hasonló mutatója hol csökken, hol nő, hol stagnál, sőt az időszak végén a gimnázium és a szakmunkásképző emelkedő foglalkoztatási valószínűséggel jár együtt. Az eredmény (a felsőfokú végzettségűek csökkenő relatív elhelyezkedési előnye az időszak második felében) vélhetőleg nem független a megnövekedett felsőoktatási kibocsátástól, és bizonyosan nem írható teljes mértékben a gazdasági növekedés lelassulásának számlájára, ez utóbbi ugyanis csak 2000-től érezhető hatását.

1. ábra: Foglalkoztatási, munkanélküliségi és inaktivitási esélyek egyes iskolai végzettségi csoportokban, 1993–2002

Az 1. ábra B) részén a már említett becslésekből számított munkanélkülivé válási valószínűségek láthatók. Az ábrán csak negatív számok szerepelnek, ami ismét a referenciakategória megválasztásának a következménye; azt jelentik, hogy bármely itt vizsgált iskolai végzettséggel és bármely időpontban a munkanélkülivé válás valószínűsége alacsonyabb, mint nyolcosztályos iskolai végzettséggel. Ennek megfelelően

az ábrán alacsonyabban elhelyezkedő vonalak arra utalnak, hogy az adott iskolai végzettséggel relatíve nagyobb a munkanélküliség elkerülésének a valószínűsége (kisebb a munkanélkülivé válás valószínűsége), mint a magasabban fekvő vonalakkal jelzett iskolai végzettséggel. Itt mindvégig a felsőfokú végzettségűek relatív előnyvesztését láthatjuk. A felsőfokú végzettségűek relatív előnye az időszak kezdetén igen jelentős, azonban az egész időszakban csökken, az időszak végén pedig lényegében eléri a gimnáziumi végzettségűek értékét. Ez azt mutatja – mégpedig a foglalkoztatási valószínűségek esetében megfigyelnél erőteljesebben –, hogy a felsőfokú végzettségűek a munkanélkülivé válás értelmében vett helyzete az egész időszakban romlott a középfokú iskolázottságú egyének helyzetéhez képest, s az időszak végére előnyük gyakorlatilag megszűnt.

Az ábra C) része az inaktivitási valószínűségek alakulását mutatja. Itt is negatív értékek találhatók, ugyanabból az okból, mint a munkanélkülivé válás esélyei esetében. Mindvégig megfigyelhető a felsőfokú végzettségűek relatív előnye (kisebb valószínűséggel válnak inaktívvá), ami az időszak első felében 1997-ig változatlan, 1997 és 1998 között csökken, majd a hátralévő időpontokban ugyancsak változatlan.

Megjegyezzük, az 1. ábrán láthatókhöz hasonló összefüggéseket figyelhetünk meg, ha az adott időszakra az iskolai végzettség szerinti, illetve a korcsoportos munkanélküliségi rátákat vizsgáljuk. Az egyetlen igazán figyelemre méltó különbség, hogy miközben a felsőfokú végzettségűek munkanélkülivé válással kapcsolatos relatív előnyének csökkenését láttuk, a munkanélküliségi rátákból ez az időbeli tendencia nem látszik – a felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája mindvégig igen alacsony, és nem növekszik. Ez – mint majd rövidezen látni fogjuk – abból fakadhat, hogy miközben a felsőfokú végzettségű munkanélküliek száma nő, egyúttal a foglalkoztatottak száma is emelkedik, s emiatt a munkanélküliségi ráta számlálója és nevezője is olyan módon emelkedik, hogy a ráta értéke nem változik.

Vizsgáljuk most meg egy kicsit részletesebben a felsőfokú végzettségűek munkanélküliségét és foglalkoztatottságát az adott időszakban, majd térjünk rá a felsőfokú végzettségű pályakezdők helyzetének elemzésére!

Az 1. táblázatban a felsőfokú végzettségű munkaerő-állomány (foglalkoztatottak és munkanélküliek együttesen) létszámát, a létszám éves változását, a munkanélküliségi rátát, valamint a munkanélküliek létszámát és a létszám éves változását tanulmányozhatjuk. A felsőfokú végzettségű foglalkoztatottak és munkanélküliek együttes létszáma a vizsgált időszak egészében jelentősen növekedett, 2002-ben mintegy száz ezer fővel haladta meg az 1993-as értéket. Ez nyilvánvalóan nem független a felsőoktatás megnövekedett kibocsátásától, illetve a vállalatok diplomás munkavállalók iránti keresletének növekedésétől. A diplomás munkaerő-állomány az időszak második felében (1998 kivételével) 2001-ig minden évben nőtt, az utolsó vizsgált évben csökkent. A munkanélküliségi ráta az 1993 és 1996 között megfigyelt igen alacsony (három százalék körüli) értékről 1997 és 2002 között a kétszázalékos érték alá esik, 2002-ben is csupán 1,8 százalék. A jelentősen megnőtt állomány mellett megfigyelt lényegében változatlan munkanélküliségi ráta azt is jelenti, hogy a munkanélküliek

száma emelkedett. Ezt látjuk például az utolsó két évben, amikor a 2001. évi 8000 fős szintről a 2002-ben 12 000-re nő a munkanélküliek száma. Ez 4000 fős növekedés, ami valóban arra utal, hogy a vizsgált időszak végén a korábbi évekhez képest érzékelhetőbb elhelyezkedési nehézségek léphettek fel.

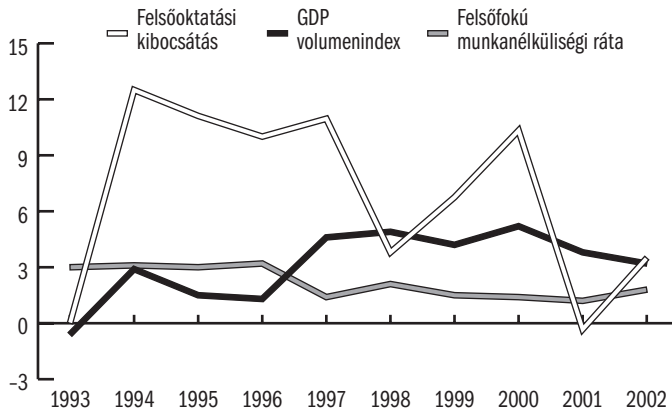
1. táblázat: Felsőfokú végzettségű munkaerő-állomány, a munkanélküliek száma, a munkanélküliségi ráta

Év	Munkaerő-állomány		Munkanélküliségi ráta		Munkanélküliek száma
	1000 fő	előző év = 100	százalék	előző év =100	1000 fő
1993	576	100,0	3,0	100,0	17
1994	559	97,0	3,1	98,9	17
1995	558	99,9	3,0	97,2	17
1996	579	103,8	3,2	112,2	19
1997	669	115,4	1,4	51,1	10
1998	596	89,2	2,1	131,9	13
1999	644	107,9	1,5	79,0	10
2000	655	101,7	1,4	93,8	9
2001	686	104,7	1,2	89,5	8
2002	670	97,7	1,8	142,2	12

Kérdés, hogyan értékeljük a fenti tendenciákat. A mutatók vizsgálata alapján aligha állíthatjuk, hogy a felsőfokú végzettségűek foglalkoztatásban vagy munkanélküliségben mért munkaerő-piaci helyzete lényegesen romlott volna. Éppen ellenkezőleg: a jelentős számú foglalkoztatottságnövekedés mellett alacsony munkanélküliségi rátát látunk, igaz a munkanélküli felsőfokú végzettségűek száma az időszak legvégén nőtt. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy az utolsó két időpontban a GDP növekedése lelassult, és hogy – mint láttuk – a GDP változása és a foglalkoztatottság, valamint a munkanélküliség között igen erőteljes kapcsolat áll fenn, akkor azt sejtethetjük, hogy a munkaerő-állomány átlagához viszonyítva a felsőfokú végzettségűek relatív munkaerő-piaci helyzete kevésbé romlott. Ezt támasztja alá, hogy ha a felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátáját függő, a GDP éves változását pedig független változónak tekintve, regressziós becslést végzünk, akkor azt látjuk, hogy a GDP növekedésének egy százalékpontos csökkenése a felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátáját 0,35 százalékponttal növeli, ez körülbelül egyharmada az átlagos munkanélküliségi hányadban bekövetkezett változásnak (ez – mint láttuk – 0,9 százalékpont volt). A felsőfokú végzettségűek munkanélküliségét a lassuló gazdasági növekedés tehát kevésbé befolyásolta, mint az átlagos munkavállalót.

Hasonló következtetésre juthatunk, ha megvizsgáljuk a felsőoktatási kibocsátás, a felsőfokú végzettségű munkanélküliségi ráta és a GDP növekedési ütemének alakulását (2. ábra). Az időszakban a felsőoktatási kibocsátás növekedése többször meghaladta a 10 százalékos értéket, ez lényegesen magasabb, mint a GDP növekedési üteme, ennek ellenére a felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája az egész időszakban alacsony és szinte változatlan.

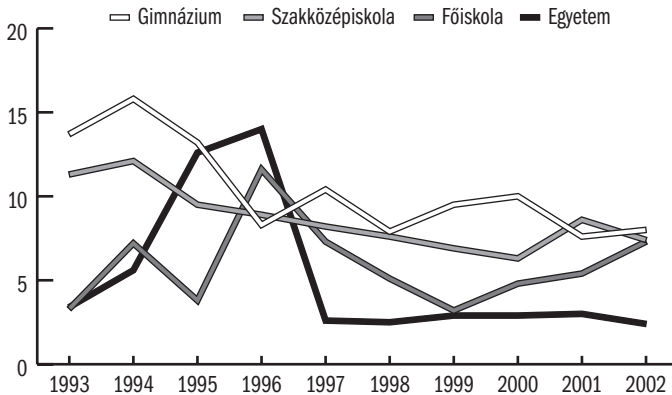
2. ábra: Felsőoktatási kibocsátás, GDP éves változása, felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája, 1993–2002

Lehetséges ugyanakkor, hogy ha a GDP növekedési ütemének csökkenése növekvő felsőoktatási kibocsátással párosul, akkor komoly elhelyezkedési problémák jelentkeznek a felsőfokú pályakezdők esetében. Az is lehetséges, hogy a felsőfokú végzettségű pályakezdők helyzete nem romlik, mert magasabb iskolai végzettségük miatt a munkáltatók lassuló gazdasági növekedés mellett is szívesen felveszik őket, ennek azonban az az ára, hogy megnövekszik a felsőfokú végzettségűnél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők munkanélkülivé válásának veszélye (kiszorítási hatás). Ha a kiszorítási hatás érzékelhető, akkor azt is látnunk kellene, hogy a felsőfokú végzettségűek relatív bérelőnye csökken (adott keresleti szerkezet mellett), mert ekkor közülük egyre többen helyezkednek el felsőfokú végzettséget nem igénylő, tehát alacsonyabb bérű munkahelyeken. Az esetleges kiszorítási hatás relatív bérekre gyakorolt hatására még visszatérünk. Most vizsgáljuk meg a pályakezdők munkanélküliségi rátáinak alakulását! Valójában nincs olyan adatbázis, amelyben a pályakezdők azonosíthatók lennének, ezért itt azt az egyébként szokásos megközelítést használjuk, bizonyos életkori csoportokat tekintünk pályakezdőknek; itt a 20–24 éveseket. Ezen túlmenően négyféle iskolai végzettséget különböztetünk meg: szakközépiskola, gimnázium, főiskola, egyetem. Ez egyfelől lehetővé teszi a felsőfokú végzettségűek középiskolai végzettségűekhez viszonyított relatív helyzetének elemzését, másfelől a főiskolai és az egyetemi végzettségű felsőfokú végzettségűek esetlegesen eltérő pozícióinak elemzését.

Nézzük meg a különböző iskolai végzettségű pályakezdők munkanélküliségi rátáinak alakulását (3. ábra)!

3. ábra: Munkanélküliségi ráta, 20–24 évesek

A 3. ábrán a következőket látjuk:

1. a gimnáziumot végzett pályakezdők munkanélküliségi rátája 1996-ig az induló 14 százalékról 8 százalékra csökken, majd a további években 8 és 10 százalék között ingadozik, az utolsó két időpontban a sáv alacsonyabb szélén látjuk;
2. a szakközépiskolát végzettek megfelelő mutatója az induló 11 százalékról 2000-ig folyamatosan – 6 százalékra – csökken, azután előbb (2001) két százalékponttal emelkedik, majd (2002) egy százalékponttal csökken;
3. a főiskolai végzettségű pályakezdő munkaerő-állomány 3 százaléka munkanélküli 1993-ban, 1996-ra ez az arány csaknem négyszeresére emelkedik, 1999-re munkanélküliségi rátájuk az 1993-as értékre süllyed, végül 1999 és 2002 között több, mint kétszeresére nő, és csaknem eléri a két alacsonyabb iskolai végzettségű csoport értékeit;
4. az egyetemi végzettségűek rátája 1996-ig emelkedik, majd igen alacsony szinten stabilizálódik: 1997-től 2,5–3 százalék között mozog.

A két alacsonyabb iskolai végzettségű csoport munkanélküliségi rátában mért munkaerő-piaci helyzete a vizsgált időszakban tehát láthatóan nem romlott, a két magasabb iskolai végzettségű csoport közül az egyetemet végzettek helyzete ugyancsak lényegében változatlan az időszak második felében, a főiskolát végzettekénél viszont igen jelentős romlást látunk az időszak utolsó három évében. Ebből két következtetés adódik. 1. Minthogy a két alacsonyabb iskolai végzettségű csoport munkanélküliségi rátái a dekonjunkturális időszakban nem növekedtek, ezért esetükben nem látunk kiszorítási hatást, azaz hogy a felsőfokú végzettségűek növekvő kínálata miatt nagyobb mértékben kerülnének a munkanélküliek köré. 2. Minthogy a lassuló gazdasági növekedéssel párhuzamosan emelkedő felsőfokú végzettségű munkakínálat mellett a főiskolai végzettségű pályakezdők munkanélküliségi rátája gyorsan nőtt, miközben az egyetemi végzettségűeké változatlan maradt, a főiskolai végzettségű pályakezdők relatív helyzete erőteljesen romlott – mégpedig olyan mértékben, hogy az időszak végén hasonló mértékben válnak munkanélkülivé, mint a két alacsonyabb

iskolai végzettségű csoport tagjai. Ezt kizorítási hatásként is értelmezhetjük, jelesül: a munkáltatók a megnövekedett felsőfokú végzettségű kínálat és csökkenő gazdasági növekedés feltételei között szívesebben vesznek fel egyetemi, mint főiskolai végzettségű pályakezdőket.